

הספר כמעשה פוליטי

תמר הגר

איימן אגבאריה (עורך) (2013). הכשרת מורים בחברה הפלסטינית בישראל: פרקטיקות מוסדיות ומדיניות חינוכית. תל אביב: רסלינג. 295 עמודים

כשראיתי את הספר הכשרת מורים בחברה הפלסטינית בישראל: פרקטיקות מוסדיות ומדיניות חינוכית על מדף חנות ספרים תל אביבית, שמחתי. הנה ספר על משהו שמעסיק־מטריד אותי ואת מרצים אחרים במוסדות להשכלה גבוהה זמן רב. אני מלמדת בחוג לחינוך במכללה האקדמית תל חי ועוסקת כבר עשור בעבודה מוסדית ומחקרית שמטרתה קידום שוויון הזדמנויות לסטודנטים הערבים ויצירת מפגשים בין־תרבותיים. אני ושותפתי לניהול המרכז לדמוקרטיה ושלום במכללה, תואפחה סאבא, ערות כל השנים באופן מכאיב לחסרונו של חזון רב־תרבותי בישראל, לאיי־קיומה של מדיניות של המוסדות להשכלה גבוהה בנוגע לשילוב סטודנטים ערבים־פלסטינים, וכמובן להיעדרן של פרקטיקות מוסדיות ברורות בנושאים אלה. במכללה שלנו התעקשנו כל השנים לנסות למלא את החסר הזה (ב־2007 יזמנו את המרכז לשלום ודמוקרטיה במכללה). אני מאמינה שבכתיבה אקדמית "על..." אין די, ושיש לפעול באופן אקטיבי בתוך המוסד האקדמי כדי לשנותו, ואף לקיים מחקר כדי לשפר את העשייה הזאת.

במהלך השנים, כחלק מהלמידה, המחקר והכתיבה, קראתי מאמרים וספרים על החברה הפלסטינית, על מערכת החינוך הערבית, על דיאלוג, על רב־תרבותיות כפילוסופיה וכפרקטיקה, ובעיקר על רב־תרבותיות באקדמיה. בדקתי כיצד מתמודדים אוניברסיטאות ומוסדות להכשרת מורים במקומות שונים בעולם עם האג'נדה הרב־תרבותית: אילו פעולות מוסדיות נעשות כדי להכיל, לתת מקום, ליצור בית גם למיעוטים (ילידים, מהגרים), ברמה התרבותית, החינוכית והפוליטית.

מחקרים רבים על רב־תרבותיות באקדמיה הצפון־אמריקאית והאירופית התפרסמו בשנות התשעים ובתחילת שנות ה־2000. זה היה עשור שבו נראָה כי מוסדות אקדמיים במקומות שונים עשו חשבון נפש, נוקב לעתים, עם תוכניות הלימודים, בעיקר במקצועות של מדעי האדם, ועם המבנה שלהם כמוסדות חברתיים שחיים בהם זה לצד זה סטודנטים ומרצים מקבוצות תרבותיות ולאומיות שונות. בשנים אלה גם נהנו חלק מהמוסדות מתקציבים ומתרומות, אך אלו פסקו בהדרגה החל בעשור הראשון של המאה ה־21.

אבל בישראל, שהיא חברה מרובת תרבויות, שבה תרבות ילידית נפגשת במשך עשורים עם תרבויות של מהגרים, הנושא של אקדמיה רב־תרבותית נותר בשוליים. אמנם נערכו מחקרים ונכתבו מאמרים על חינוך רב־תרבותי בבית הספר (למשל: יונה, 2005; פרי, 2007), וכמעט שלא על האקדמיה. המעט שנכתב היה בעיקר מחקרי עמדות, שתיארו את הסטטוס־קו המורכב והמדכך (אפליה, פערים, גזענות, עוינות ועוד). על אפשרויות יצירתיות וחדשניות להתמודד איתו כמעט שלא נכתב.

הספר, שהוא יוזמה של מרכז דיראסאת, מרכז ערבי למשפט ומדיניות, נועד למלא חלק מהחסר הזה. הוא עוסק בפן אחד של הדיון המושתק על האקדמיה כמקום מפגש בין קבוצות תרבותיות, לאומיות ואתניות שונות. הוא מעלה את השאלה, איך ואם בכלל האקדמיה בישראל (ומוסדות להכשרת מורים הם אקדמיה לכל דבר ועניין) מכילה ומיישמת את התיאוריה הרב־תרבותית שהתפתחה במסגרת השיח האקדמי העולמי, ועד כמה משפיעה תיאוריה זו בכלל על מסגרת ההכשרה של סטודנטים המשתייכים למיעוט הגדול והמשמעותי ביותר בישראל – המיעוט הערבי – במוסדות של החינוך הגבוה. איימן אגבאריה, עורך הספר, אף ממקד את השאלה יותר, ותוהה אם המוסדות להכשרת מורים מתמודדים עם הייחוד הלאומי של פרחי הוראה הערבים, כלומר אם יש משהו מיוחד בהכשרת המורות והמורים הערבים.

באמצעות סקירה של היבטים שונים של הכשרת המורים מבהירים הכותבים והכותבות של המאמרים כי התשובה על השאלה מורכבת. כולם מסרבים לראות בהוראה מלאכה טכנית או ניטרלית, ורואים בה עשייה המייצגת השקפת עולם הנוגעת למהות האדם וליחסים החברתיים. לכל הכותבים ברור, שגם בדמוקרטיה ההוראה היא כלי בידי המדינה להשלטת אידיאולוגיה של ההגמוניה, ולכן היא תמיד פוליטית. לאור ההנחה הזאת יש חשיבות רבה לזיהוי האופי הפוליטי של ההכשרה

ולבירור אם היא עוסקת גם בזהות ובייחוד של הערבים. "אסופת המאמרים הנוכחית של מבהירה", טוען בצדק אגבאריה, "את האופן שבו הייחוד הלאומי והתרבותי של פרחי ההוראה הערבים מועלם, מושחק, מעומעם ומודר מהשיח הפדגוגי והמדינתי". לדברי אגבאריה, הספר עצמו מנסה להפסיק את ההשתקה הזאת ואף להיות הצעד הראשון לקראת שינוי ביחס להכשרת פרחי הוראה בכל הרמות: החוקית, המדינית והמעשית. הספר אינו נעצר בהצגת מחקרים בנושא, אלא מנסה להסיק מסקנות אופרטיביות. כל המאמרים מבררים אם הכשרת המורים מתחשבת בתרבות הערבית על כל מורכבותה ובמציאות הפוליטית-כלכלית של המיעוט הערבי כמיעוט מופלה בכל הרמות. הכותבים תוהים אם הנושאים האלה הם חלק מסדר היום של ההכשרה ואם לפחות חלקים שלה מושפעים או נובעים מהם. התשובה של כולם היא שלילית. הטענה היא שהיעדר התייחסות לתרבות ולמציאות החברתית-פוליטית הופך את ההכשרה לפחות רלוונטית למציאות החינוכית שבה מתנהלים פרחי ההוראה. ההכנה הלא מספקת פוגעת ביכולתם של מורים לשפר את מערכת החינוך הערבי שבה הם משתלבים. התוצאה היא כמובן מעגלית, כי מורים בלתי מוכנים לא יוכלו לשפר את סיכויי תלמידיהם להיות מורים טובים יותר. הספר הזה נועד לחדד את הבעייתיות העולה מהיבטים שונים של ההכשרה, מתוך מחשבה שאם שם יהיה שינוי, אולי הוא ישפיע על החברה הערבית בכלל. יותר השכלה, מניחים הכותבים בצדק, משמעותה אורחים מודעים יותר וטווח גדול יותר של שינוי חברתי.

המאמר של יוסף ג'בארין מתמקד בחוק ובאופן שהוא מסדיר את החינוך הערבי. בתוך הקשרים של דיונים שמתרחשים בעולם המשפט על הזכות לשוויון בחינוך הוא עומד על משמעות הפגיעה הקשה בזכות המיעוט הערבי-פלסטיני להשפיע על מערכת החינוך של בניו ובנותיו בכלל ועל הכשרת המורים הערבים בישראל בפרט. הוא קורא לעגן בחוק את ההסדרים לאוטונומיה חינוכית למיעוט הערבי-פלסטיני. אוטונומיה כזאת תאפשר, לטענתו, לייצר מערך הכשרה ראוי, שייתן ביטוי לייחודם התרבותי והלאומי של המורים. עם זאת, הוא מכיר בכך, שכל עוד לא ייקבעו הסדרים מוסדיים פרקטיים ובהם שינוי תוכניות הלימודים ותוכני החינוך בכלל, לא תהיה לחקיקה שום השפעה.

המאמרים האחרים ממשיכים את זה של ג'בארין בכך שהם עוסקים בשינויים המוסדיים-מעשיים המתחייבים משינוי מערכת הכשרת המורים. רובם דנים בצורך לשנות את מערך ההכשרה הן במכללות הערביות הן במכללות הכלליות, שבהן

לומדים גם ערבים. מוחמד אמארה דן בקשר שבין שפה, זהות וחינוך בתוכניות להוראת הערבית במכללות הערביות להכשרת מורים. לטענתו, השפה הערבית נלמדת בהן באופן מצומצם ואינסטרומנטלי, וניכרת בהן התעלמות מהיותה שפת הזהות הלאומית והתרבותית. הדבר פוגם בכשירות של המורים לעתיד להתמודד עם תוכניות לימודים בבתי הספר, שרואות באוריינות לשונית פן חשוב. ההכשרה הלקויה פוגעת ביכולתם של המורים לשפר את ההישגים הנמוכים בערבית במערכת החינוך הערבית. לכן דרושה רפורמה שתדגיש את עושרה של הערבית ואת הקשר בינה לבין זהות לאומית ותרבותית.

סמיר מג'אדלה ומנאל יזבק־אבו אחמד עוסקים גם הם במכללות הערביות מההיבט של התרבות הארגונית. הם סבורים שיש לשפר את תדמיתם של מוסדות אלה בעיני האוכלוסייה הערבית, כך שיהפכו למוסדות אקדמיים לגיטימיים ולא יישארו בגדר בחירת אין ברירה. המחקר מראה שמנהיגות ערכית מעוררת השראה, שמשכילה להוביל את הארגון להיות ארגון לומד, הופכת את המוסדות לאיכותיים יותר עבור המורים והסטודנטים.

אברהים מחאג'נה עומד במאמרו על הלקוי בהכשרת המורים בכל הנוגע לתלמידים במצוקה ומשבר. המאמר, שהוא אחד הטובים והמעניינים בקובץ, מבהיר כי לנוכח השינויים שעוברת החברה הערבית ברמה המשפחתית והפוליטית־חברתית־כלכלית ולנוכח המצוקה החברתית הנובעת מהמעמד של מיעוט מופלה, בית הספר נעשה אחד המקומות החשובים לתלמיד לפנייה לעזרה. העובדה שהכשרת המורים אינה מביאה בחשבון מציאות חברתית זו מפחיתה מיכולתם של המורים לעתיד לתפקד בבתי הספר ובכיתות.

המאמרים של רובא דעאס ושל קטי ח'ורי־ותד עוסקים בהכשרת מורים בחינוך המיוחד משתי פרספקטיבות. דעאס מבהירה, כי ההכשרה שמקבלים פרחי ההוראה היא מצד אחד כללית מדי ואינה חושפת אותם למגוון הלקויות שבהם יתקלו בעבודתם, ומן הצד השני שטחית מדי בכל הנוגע ללקויות שנלמדות. היא מציעה לחשוף את פרחי ההוראה למגוון רחב יותר ולאפשר להם להתמחות בשתי לקויות לעומק.

ח'ורי־ותד עוסקת בצורך להרחיב את ההכשרה המעשית של הסטודנטים הלומדים בחינוך מיוחד. על פי מחקרה, המורים הצעירים מדווחים כי מה שתורם להם יותר מכול בתקופת ההכשרה הוא העבודה המעשית, כלומר המפגש וההתמודדות עם השטח, ובעיקר תוך כדי הדרכה אפקטיבית של מדריכים פדגוגיים

ומורים מאמנים. מחקרה גם מראה שיש למקד את הלימודים העיוניים בנושאים הרלוונטיים לחינוך המיוחד בבתי הספר הערביים. למעשה, המאמר מציע באופן עקיף לבנות את התוכנית החדשה מתוך האזנה להצעות של מורים חדשים שעברו הכשרה לא מזמן והמתמודדים עם בעיותיה בעודם משתלבים בבתי הספר. נידאל הריש ודיאנא דעבול מקשיבים למדריכים הפדגוגיים הערבים ומנתחים את האופן שהם תופסים בו את תפקידם. הם מראים כי המדריכים מכירים בחשיבות תפקידם בעיני הסטודנטים ברמה המקצועית והאישית. מאחר שאין מדיניות בנוגע להתייחסויות לסוגיות לאומיות-פוליטיות העולות מהמעמד המיוחד של הערבים כמיעוט, ההתמודדות עם סוגיות אלה עם התלמידים היא אישית, והיא לא פשוטה; יש קושי לשתף פעולה עם מערכת החינוך הערבית בגלל מצבה הייחודי. הן מציעות, בין השאר, לייצר למדריכים הפדגוגיים מערכת תמיכה מורכבת, שתביא בחשבון את קשייהם.

סאמי מחאג'נה וסמירה עליאן עוסקים שניהם, כל אחד/ת בדרך אחרת, באופן שבו מודלים שונים של הוראה משפיעים על פרחי ההוראה. מחאג'נה עוסק בעיקר בתפקיד המורים המאמנים, ואילו עליאן חוקרת כיצד מורים טובים וגרועים השפיעו על תפיסת ההוראה של פרחי ההוראה. על פי עליאן, המורים הטובים הם אלה שמתמקדים ביחיד ואינם מתעלמים מצורכי התלמידים. במובן זה, המודל הנשאף מנוגד לזה המסורתי-השמרני שעל פיו פועלים המורים ברוב בתי הספר הערביים.

המאמר המרתק של אורלי סלע וניר רסיסי מנסה להסביר את התופעות הנרחבות של חוסר יושר אקדמי בקרב פרחי הוראה ערבים. לטענת הכותבים, השיעור הגבוה נובע מהסתירה בין הלחץ הלימודי הרב ובין הקושי שלהם להסתגל לסביבה האקדמית, שהיא זרה להם מבחינה לשונית, תרבותית ולאומית. הכותבים מבהירים כי הבעיה מתחילה עוד בבתי ספר הערביים, שבעקבות מגמת הסטנדרטיזציה בחינוך נגררים לפתחם דפוסים מערכתיים מכשילים – תרבות שקר, העמדת פנים ושיעור גבוה של חוסר יושר אקדמי, לעומת בתי ספר אחרים בישראל. ממחקרם מסיקים סלע ורסיסי כי חוסר היושר של פרחי הוראה הוא חזרה על דפוס שנולד בבתי הספר, כלומר הוא אחד ממחיריה הנורמטיביים של מדיניות הסטנדרטים הכללית. הדרך היחידה, לטענתם, היא לפרוץ את המעגל ולהפוך יושרה ואתיקה לנושא לדיון ולמידה משמעותיים. אני רוצה להוסיף, כי ייתכן שחלק מתופעות פסולות אלה ייעלמו אם הסטודנטים הערבים יזכו למקורות תמיכה רחבים יותר

במכללות, למשל ייעוץ, קורסי שפה, תמיכה לימודית ורגשית, וכך יוכלו להתגבר על הקשיים ולהשתלב ביתר קלות בלימודים.

ההשתלבות הזאת מעסיקה את מרי תותרי, במאמרה על מדיניות המכללות היהודיות כלפי הנושא. היא בוחנת מכללה בצפון הארץ, שלומדים בה סטודנטים ערבים ויהודים במסלולים משולבים, ושכמשך שני עשורים היה בה מסלול נפרד לסטודנטים בדואים. במאמר היא מגלה, שהמכללה מעולם לא אימצה מדיניות מיוחדת לקליטת הסטודנטים הערבים, ושהמחקרים הספורים שנעשו בנושא קליטתם לא נוצלו כדי לדון בנושא. המאמר מראה כי לאחרונה מנסים מרצים ומנהלים לשנות את אקלים המוסד, אך מה שנעשה עדיין אינו מעיד לטענתה על שינוי מדיניות מהותי.

רוני ריינגולד ואילנה פאול טוענים במאמר האחרון כי יהודים וערבים צריכים ללמוד במכללות כלליות במסלולים נפרדים. לדידם, על תוכנית הלימודים לכלול שיעורים בנושאי זהות ותרבות לכל קבוצה ושיעורים שנוגעים להיכרות עם התרבות האחרת. ההפרדה, הם מציינים, היא זמנית; אחרי שהמיעוט יצבור כוח וילמד לבטא את קולו הייחודי, יהיה אפשר ליצור דיאלוג רב-תרבותי. הם גם מציעים לשנות את מבנה הארגון ולהוסיף ערבים לסגל האקדמי והמינהלי, לדאוג לכך ששתי התרבויות ייוצגו בקמפוס במסגרת טקסים וימי עיון, בשלטים ועוד. הם עומדים גם על כך שאין די בשינוי מלמעלה ושאינן לחסום יוזמות נוספות של מרצים וסטודנטים מלמטה. ההכרה ביוזמות אלה תראה לכל העובדים והלומדים במוסד ששינוי חברתי-מערכתי אפשרי.

הפריסה של המאמרים חשובה. עם זאת, חבל שהספר לא ייחד מקום גם למחקר על הכשרת מורים ערבים בנושאים כמו היסטוריה, ספרות ואזרחות. הוראת נושאים אלה חושפת את כל הסוגיות של הסכסוך היהודי-ערבי, וכדאי היה לבדוק אם פרחי ההוראה הערבים זוכים בהכשרה שמאפשרת להם להתמודד אתם מול עצמם ומול התלמידים שיהיו להם בבואם ללמד נושאים אלה.

אבל החסר הזה אינו מוריד מערכו של הספר, שהוא חשוב גם למי שמתעניין בהכשרת מורים בכלל. זוהי אפשרות ללמוד על הנושא מזווית שונה – זו של המיעוט – שחושפת באופן ברור את הכשלים והבעיות במערכת כולה. למשל, השיח הביקורתי על המציאות הפוליטית-חברתית-כלכלית בישראל נעדר ממוסדות ההכשרת מורים, אבל גם ממחלקות רבות באוניברסיטאות; הקשיים של פרחי ההוראה בחינוך המיוחד משותפים בחלקם ליהודים ולערבים, ואיכות המדריכים

הפדגוגיים יכולה להשתפר בכל המוסדות. כלומר, הספר הוא במובנים מסוימים אקלקטי: יש בו מאמרים שנוגעים לבעיות ייחודיות של פרחי הוראה ערבים וכאלה שנוגעים לקשיים בהכשרת המורים בכלל.

העובדה שהספר הוא יוזמה של מרכז דיראסאת חשובה בעיניי. דיראסאת, נכתב באתר של המרכז, "הוא מרכז שנבנה מתוך שאיפה להתמודד עם האתגרים הרבים מולם ניצבת האוכלוסייה הערבית בעשורים הקרובים, ומתוך רצון להעצים את יכולותיה של האוכלוסייה הערבית בהתמודדות זו" (דיראסאת, 2014). בפתח דבר, שחתומים עליו אגבאריה וג'בארין (שהוא ראש המרכז ואחד מכותבי המאמרים), נכתב: "אנו מקווים שהספר יתרום להגברת השיח על מקומם ועל מעמדם של המורים הערבים בישראל ועל הצורך לחולל שינויים חברתיים ומערכתיים שיקדמו את מערכת החינוך הערבי לטובת כל באיה" (עמ' 10). הצהרה זו מבהירה שהספר הוא חיבור של האקדמיה לשטח, ושהשימוש במחקרים הוא אמצעי מכוון ליצירת דיון ציבורי. באופן גלוי ולא מתחמק מצהירים מי שעומדים מאחורי הספר שיש לו תפקיד פוליטי, שמטרתו להעלות אל פני השטח נושאים שהאקדמיה הישראלית ומשרד החינוך נוטים להתעלם מהם.

מקורות

דיראסאת (2014). דיראסאת, המרכז הערבי למשפט ומדיניות. נדלה מתוך: www.dirasat-aclp.org.

יונה, יוסי (2005). בזכות ההבדל: הפרויקט הרב תרבותי בישראל. ירושלים ותל-אביב: מכון ון ליר בירושלים והקיבוץ המאוחד.

פרי, פנינה (עורכת) (2007). חינוך בחברה רבת תרבויות: פלורליזם ונקודות מפגש בין שסעים תרבותיים. ירושלים: כרמל.